

GAZDÁLKODÁSMÓD ÉS ÉLETVITEL¹

A gazdálkodásmód és az életvitel összefüggését Homoródalmás, Karácsonfalva, Oklánd és Homoródújfalú 1052 családi gazdaságában vizsgáltuk. Abból a felismerésből kiindulva, hogy a legkisebb falusi településen belül is igen jelentős eltérések tapasztalhatók az egyes családok gazdasági viselkedésmódja, a gazdasági tevékenységben tükröződő mentalitások között. Hogy csak a szélsőséges példákat említsem: egyik családban a szigorú takarékoság, aszketikus életvitel, a termelés munka-, nyersanyag és időráfordításainak kalkulációja az uralkodó jelenség, míg előfordulhat, hogy már a szomszéd családban a gazdálkodásban nehezen fedezhető fel ésszerűség, pazarlással, a legrövidebb előrelátást is nélkülöző gazdasági beállítódásokkal találkozunk.

E vidéken nem volt nagybirtok, a természetes gazdálkodást folytató kisbirtokosok társadalmi rétegződése településenként helyi sajátosságokat mutat, mellettük egy vékony napszámos réteg is volt, sőt, a törpebirtokosok is néha elmentek napszámba. Az ugarhagyó gazdálkodásmód egészen a negyvenes évek végéig fennmaradt, a legelők, erdők közbirtokossági kezelése pedig az ötvenes évek elejéig. A szántóhatár általában gyenge termőképességű (2/3-a kötött talajú domboldal), ezért általános volt a más erőforrásokra alapuló jövedelemkiegészítő tevékenységek folytatása: szén- és mészegetés, só fuvarozás, fakitermelés. Az eladásra vitt árut gyakran gabonára, ínségesebb időkben (például 1946-ban) még kenyérré is cserélték.

A rurális exodus a századfordulótól nyomon követhető: amerikai kivándorlás, budapesti szolgálat, óromániai munkavállalás, majd a két világháború között főleg a közeli Brassó a családi gazdaságon kívüli munkavállalás fő célpontja (cselédek, bolti szolgák, gyári munkások voltak az elvándorlók). Ezek a kilépések gazdasági szempontból abban különböztek a későbbi, a szocializmus évtizedei alatt lezajlott népmozgásoktól, hogy a megkeresett jövedelmek megtakarításából, a falvakba hazatérők otthon teremtettek maguknak egzisztenciát: földeket, kaszálókat, beltelkeket, állatokat vásároltak, és gazdálkodni kezdtek.

Sokan csak időszakos városi munkát vállaltak a mezőgazdasági munkák szüneteiben. A századelőn például téli időszakban tizenkét homoródújfalvi férfi rendszeresen egy brassói szalámigyárosnál dolgozott.

A gyakori kilépések a faluból alig érintették az életvitel – és ezen belül a gazdálkodás – tradicionális formáit. A családi gazdaságokban a munka, a kialakított termékszerkezet elsősorban az önellátást szolgálta. A viszonylag

¹ 1992 tavaszától más kutatótársakkal együtt részt vehettem a Csanády András (a budapesti MTA Politikai Tudományok Intézetének kutatója) vezette Kishomoród menti gazdálkodás-vizsgálatban. A tanulmány és a négy alsó Kishomoród menti falu gazdálkodásának vizsgálata e program keretében született.

kedvezőbb természeti adottságokkal rendelkező déli falvakban (Oklánd, Homoródújfalú) beszélhetünk némi piacra termelésről: gabonát, főleg búzát termeltek eladásra a szegényebbek még a feles földeken is. Újfaluban pedig a szakgazdaságok csíráit látjuk abban, hogy sokan bikatenyésztéssel foglalkoztak. A piacra termelt gabona gyakran termékcseré tárgya is; épületfára, deszkára cserélték a gabonában szegény Hargita alji falvakból dél felé fuvarozó gazdákkal. A bikákat rendszerint a székelykeresztúri bikavásáron értékesítették, ahol a környékbeli falvak gazdái gyakran tenyészbikáknak vásárolták fel a homoródújfalvi piacra vitt állatait.

Az 1962-ben lezárult kollektivizálás a szóban forgó kistáj négy déli települését egészében a közös gazdálkodás útjára terelte.

A vidék kedvezőtlen természeti adottságai, valamint a szocializmus alatt mindvégig gyakorolt merev, központosított agrárpolitika fő következménye az volt, hogy e falvakban a helyi termelősövetkezetek kivétel nélkül mind csak veszteségesen gazdálkodhattak. A kezdeti viszonylagos önállóságukat a gazdálkodásban (például a termékszerkezet kialakításában és a termények elosztásában) hamarosan elsorvasztotta a tervutasításos gazdálkodás. A termelési veszteségeket a téesz évi beszámolóiban el kellett tüntetni, a könyvelési mérlegekben nem jelenhettek meg. Az egyik téesz volt főkönyvelője elmondta, hogy a 70-es évek elején, amikor a búza állami felvásárlási ára 2 lej volt, előállítási ára elérte a 4-5 lejt. Mivel ezt a helyzetet nem lehetett papíron rögzíteni, a mérleget úgy billentették egyensúlyba, hogy a termelés egyes költséges munkafázisait egyszerűen kihagyták a költség-számolásokból (például a trágyázást).

A veszteséges szántóföldi növénytermesztésnél alig volt jobb helyzetben az állattenyésztés. Ennek az ágazatnak megvoltak a kedvező természeti feltételei, de az adminisztratív úton megszabott felvásárlási árak, a szerződési kötelezettségek, az alacsony termelékenységű fajtaállomány nem teheték nyereségessé.

A két ágazat veszteségeit némiképp a beindított melléküzemek jövedelméből fedezték. E falvak nagy kiterjedésű erdei kaszálói, erdős legelőinek nagy része a téesz tulajdona volt. E területek faállományának feldolgozására a téeszek keretében göngyöleganyagot, szerszámnyeleket készítő melléküzemek létesültek.

A mezőgazdaság gépesítésében bekövetkezett műszaki változások egyik következménye a munkaerő-felesleg volt. Tömegesen távoztak véglegesen a falvakból, mások a lakóhelyükről ingázással elérhető ipari munkahelyeken keresték megélhetésüket, a közismert kétlaki életformát választották. Az elvándorlás következménye a mai demográfiai helyzet: van falu, ahol az 50 éven felüli lakosság 38,2%-a nyugdíjas, és csak 11,6%-a állami alkalmazott. Almáson például 1962 és 1977 között ezer fővel csökkent a lakosság lélekszáma.

A falvakban maradó munkaképes réteg körében általános volt az állami alkalmazott férj + téesztag feleség családmodell. A téesz minden tagjának

15 ár háztáji parcellát juttatott. Emellett a kezdeti időszakban a beltelkek zöldséges- és gyümölcsöskertjei is a gazdák tulajdonában maradtak. A takarmánykészítés lehetősége a téesz tulajdonú területeken, bár igen kedvezőtlen részesedés mellett (harmados és feles részesedés) meghagyta a nagyállattartás feltételét.

Az egyre gyengébben fizető téeszek mellett a kisgazdaságok a mezőgazdaság és az állami szféra jövedelmeiből – igaz, önsanyargató, megfeszített munkával – kezdtek talpra állni. Jól jelzi ezt a folyamatot a lóállomány alakulása: a kollektivizáláskor mindenki köteles volt beadni a lovait a közös gazdaságba, az állomány egy részét azonnal elkótyavetyélték. A hatvanas évek közepétől egy-két vállalkozóbb szellemű gazda lófogatra tett szert (ezeket gyakran bérbe adták egy-egy napra, kezdetben igen nagy volt a kereslet), '89-ig már volt olyan falu, ahol a magánkézen lévő lóállomány nagyobb volt, mint a téesz állománya.

A magánszférában végbement újraépítkezés folyamatának eredménye volt, hogy a családi gazdaságok 25-30%-át felszerelték munkaeszközökkel: gumiabroncsos szekerek, kaszagépek, motorfűrész stb. Az önálló gazdálkodáshoz már csak a legfontosabb termelőeszköz hiányzott: a föld.

1991-ben megtörtént a téeszésített falvakban a közös gazdaságok felszámolása. Nem volt ellentmondásmentes folyamat. A kialakult helyi káderelíttek, a mezőgépek ragaszkodtak a téesz fennmaradásához. A többség azonban a vagyoneosztás mellett volt. Végül minden faluban kiosztották az állatokat, az épületek, gépek egy részét elárverezték, a földbirtok magánkézbe került.

Mielőtt a mai gazdálkodástípusokat bemutatnók, röviden tekintsük át a mezőgazdasági termelés mai feltételrendszerét e vidéken.

A családi kisüzemek gazdasági tevékenységeit ma a következő adottságok határozzák meg:

1) A családi földbirtok nagyméretű szétaprózottsága, mivel a szántóhatáron és a kaszálóterületeken az 5-6 árustól a 25-30 árasig terjednek a parcellanagyságok, ráadásul szétszórtan a határ különböző pontjain. Ez a birtokszerkezet időigényessé, költségessé teszi a termelést. Csaknem minden faluban felmerült a tagosítás mint lehetőség, de a gazdák között nincs e kérdésben egyetértés; a fő ellenérv az, hogy annyira változatos minőségűek a földterületek, hogy nincs biztosíték rá, hogy ha valaki megváltik a jó minőségű parcellájától, az újraosztáskor majd azonos minőségűt kap.

2) Leromlott termelőképességű a szántóhatár: a termelőszövetkezeti gazdálkodás idején az istállótrágyázás nélküli műtrágyázás, vegyszerezés tönkretette a szántóföldeket, erre a körülményre minden faluban hivatkoznak.

3) További kedvezőtlen feltételt jelent a tőkehiány. A bankok 60-70%-os kamatra adnak hiteleket a magántermelőknek. A vizsgált falvakban nem tudunk arra példát, hogy magántermelő az évi termelési ciklus finanszírozására bankkölcsönt vett volna fel.

A földek magántulajdonba kerülése után is fennmaradtak az állami mezőgazdasági géppálmások, ezek gépparkja elavult, a felújításra pedig nincs pénz. A bérleti díjak magasak. Egy hektár gabona learatása és cséplése például 52-54000 lejbe került 1993-ban, ugyanakkor a végzett munka a gazdák elmondása szerint többnyire gyenge: nagy a szemvesztés, szemetes a gabona.

A géppálmások vezetői igyekeztek több szomszédos parcella kibérlésével 40-50 hektáros területeket megművelni a falvak határaitban. A gazdák egy része, amikor látta az ígéretes termést, úgy gondolta, hogy kiszakítja a saját parcelláját, és maga csépeleti a termést. Megtérítve a géppálmásnak a munkálatok díjait, így is nagyobb volt a jövedelme, mint amit a géppálmás fizetett azoknak, akik minden munkálatot rábíztak.

A magántermelés mellett létezik egy „társasnak” nevezett közös gazdálkodási forma is. A társasban kizárólag gabonatermesztéssel foglalkoznak, a közös művelésre önkéntesen átadott parcellákból egy-egy dűlőben igyekeznek nagyobb kiterjedésű területeket kialakítani, ahol búzát, árpat, rozst termelnek. A társasba csak a szántóhatár szélein, a falutól távol eső parcellákat adják be a gazdák, ahol a vadkárók miatt kapásnövényeket nem lehet termelni.

A családi gazdaságok szántóföldi termelése nem szakosodott. Az általános alapelv, ami az egyes kisüzemek termékszerkezetét meghatározza: az élelmiszer-önellátás biztosítása. „Mindent” megtermelnek, amit az éghajlati és talajviszonyok lehetővé tesznek, még ha ez egyes esetekben ráfizetéses is. A szántóföldi növénytermesztés esetében hiányzik a munkaráfordítás kalkulációja. A vegyes termékszerkezet a legtöbb családi kisüzemnek viszonylagos stabilitást és autonómiát biztosít, azonban piacra vihető terményfeleslegről a szántóföldi növénytermesztés esetében még a legkedvezőbb természeti adottságú falvak esetében sem beszélhetünk.

A jövedelem megvalósításában megfigyelhető stratégiák, magatartásmódok és mentalitások alapján különböző gazdálkodástípusokat különíthetünk el. Hangsúlyozzuk, hogy nem a gazdaságok típusai, hanem a gazdálkodásmód beszámolóink tárgya. A családi gazdálkodást ezúttal a lehető legszélesebb értelemben gondoljuk el: a mezőgazdasági termelés jövedelmeitől az állami szektorban szerzett pénzjövödelmek felhasználásáig.

I. A háztartások jövedelmeinek ágazati eredetét vizsgálva a következő eseteket találtuk: 1. kizárólag a mezőgazdasági termelésből élő családok; 2. mezőgazdasági termelésből és más ágazatok pénzjövödelmeiből élők; 3. csak pénzjövödelmekből élők.

I.1. A vizsgált falvakban a csak mezőgazdasági termelésből élő családok létszáma alig éri el a 6-7%-ot. Ezek azok a középnemzedékhez tartozó családok, amelyek a térszben dolgoztak, és még nem érték el a nyugdíjkorhatárt, nincs rendszeres pénzjövödelmük, a gazdaságukból piacra kerülő áruból fedezik a háztartás és a gazdaság működtetéséhez szükséges pénzt. Vegyes termékszerkezetű kisüzemeikből tejet, élőállatot visznek piacra, de pénzhez jutnak a családi gazdaságon kívüli munkavállalásból is, például fuvarozásból, akiknek lófogatuk

van, vagy a mezőgazdasági munka által megengedett időszakokban rövidebb időtartamú magyarországi vendégmunkából. Szántóföldi termény közvetlen piacra nem kerül a termelés már említett feltételrendszeréből következően, de a hizott sertés, bárány, borjú piacra vitelével közvetve értékesítik a gazdaságok növénytermesztésének feleslegét.

I.2. A mezőgazdasági termelés és más ágazatok pénzjöveldelmeit hasznosító gazdaságtípus a legelterjedtebb (80% fölötti a Kishomoród menti falvakban). A legkülönbözőbb társadalmi kategóriák – a helyi vezető beosztású értelmiségiek éppúgy, mint a pénzbéért pásztorokó szegény családok – folytatják ezt a gazdálkodásmódot.

A különböző eredetű jövedelmek részarányának feltárása a családi gazdaságokon belül az újrastrukturálódó helyi társadalmak szociológiai kulcskérdése lehet.

Megfigyeléseink szerint a téeszésítés előtti társadalmi szerkezet visszarendeződése csak részben történik meg (igaz, hogy ma még csak a tendenciák körvonalazhatók), ugyanis ma a pénznek igen fontos szerepe van a mezőgazdasági termelési ciklusban, ami rendkívül aránytalanul jelentkezik, ha e vegyes jövedelmű gazdaságok összességét nézzük. Arról van szó, hogy e falvakban, az állami szektorból származó pénzjöveldelmeket az alkalmazásban lévők javadalmazása, az állami nyugdíjak és a termelősövetkezeti nyugdíjak jelentik. Közismert, hogy Romániában ma egy szakmunkás havi javadalmazása legkevesebb tízszerese a legmagasabb téesz-nyugdíjnak. E különbség igen erőteljesen jelentkezik a mezőgazdasági termelésben. Számos példa van arra, hogy a magántulajdonba visszakerült szántóföldek paragon maradnak, mert nincs pénz a gépi munka megfizetésére.

A fenti helyzet másik következménye, hogy az aktív, munkaképes rétegből saját elhatározásából senki nem hagyja ott állami munkahelyét, hogy gazdálkodják. A birtoknagyság és üzemméret a legtöbb esetben lehetővé teszi a részmunkaidőben történő művelést (a legtöbb családban csak az egyik felnőtt családtag állami alkalmazott), ezzel továbbra is fennmarad a kétlaki életformát vállalók rétege. Számbeli arányuk azonban körülbelül csak fele a vizsgált településeken az állami, illetve téesz-nyugdíjasokénak. Többen közülük (falvanként 4-8 család) városi lakhelyeikről telepedtek vissza a faluba.

I.3. A kizárólag pénzjöveldelmükből gazdálkodó családok az összgazdaságok kb. 8-10%-át jelentik, ide tartoznak az idegenből a falvakba került értelmiségiek, az állami adminisztrációban, az államhatalom helyi szerveiben dolgozó személyek családjai, akiknek nincsenek termelőeszközeik. A legnépesebb csoportot azonban a helyi cigány etnikumok képviselik, akik egy-két kivételtől eltekintve nem folytatnak mezőgazdasági termelést, napszamos munkából vagy a külföldi vendégmunkán szerzett pénzből, valamint használati eszközök készítéséből és eladásából tartják fenn magukat.

II. Hogyan használják fel a megtermelt javakat, illetve a megvalósított pénzjöveldelmeket? E tekintetben, két alapváltozattal találkozunk: az önel-

látást, önfenntartást szolgáló gazdálkodással és a szükséglet kielégítés mellett a jövedelem egy hányadát áruként kezelő gazdaságszervezéssel.

Megfigyeléseink szerint e kétféle beállítódásból következően további megkülönböztetések tehetők a családi gazdálkodásban.

II.1. Megtermelni mindent, amire az önellátáshoz szükség van, ez olyan társadalmi parancs, amelynek ma nemhogy halványulna felhívó ereje, hanem az utóbbi időben még erősödik a jelenlegi romániai gazdasági konjunktúrában. Olyan hagyományos eljárások, fogyasztási szokások kerülnek használatba az önellátásra törekvésben, amelyeket bő három évtizede nem gyakoroltak. Egyetlen példával jelezném ezt a tendenciát: a háztartásban szükséges ecetet a hatvanas évektől a boltban vásárolták. Ezt megelőzően a legtöbb családban almából sajtolt ecetet használtak. Ma ismét több család nekifogott a házi ecet készítésének.

Az önellátó gazdálkodásmódot alapvetően az jellemzi, hogy ezekből a gazdaságokból nem kerül áru a piacra. E gazdálkodásmódon belül két altípust különíthetünk el: önellátó – tartalékoló, és önellátó – vegetáló gazdálkodásmódot.

II.1.a. Az önellátó – tartalékoló típusú gazdálkodásmódban a gazdaság termeléséből a háztartás fogyasztási szükségleteinek fedezése után fennmaradó javakat szerény készletekben tartalékolják a „nem lehet tudni, mit hoz a holnap” alapon. E készleteket egy-egy termelési ciklus végén esetleg kicserélik. Nem csak a javakat, hanem a pénzt is tartalékolják. Figyelemre méltó, hogy e beállítódáson alig változtatott a jelenlegi inflációs helyzet. A fenti gazdálkodásmódban a termelés általában stagnál, a jelentéktelen mennyiségi eltérések egy-egy terményféleségnél inkább a természeti viszonyok évenkénti változásaival, mint a termelés bővítésére irányuló eljárásokkal hozhatók összefüggésbe. E gazdálkodásmódot folytató családoknál, úgy tűnik, nem az anyagi aspirációk jelentik a gazdasági tevékenység fő motivációját, vagy legalábbis nem érvényesülnek olyan mértékben, hogy meghatározók legyenek a gazdasági mentalitás átalakításában. A nem kockázatos, hanem a termelés – fogyasztás tradicionális módozatait gyakorló gazdálkodásmóddal biztosítható a gazdaság stabilitása. Végül is a munkaerő, a termelőeszközök, a javak és a használatos stratégiák egy zárt rendszerben állandó körforgást végeznek, anélkül, hogy jelentékeny növekedésről lenne szó.

II.1.b. Az önellátó – vegetáló gazdálkodásmód abban különbözik az előző altípustól, hogy itt nincs szó készletezésről, a jövedelmek biztosítják a családi háztartás és a gazdaság önellátását, de egyik termelési ciklus végétől a következőig feléli a család a megtermelt javakat, illetve a befolyó pénzjövödelmeket. A gazdaság termelőeszközei, a rendelkezésre álló munkaerő a család önfenntartását biztosítják, de nincs lehetőség tartalékolásra. Óvatos becsléseink szerint a vegetálás szintjére süllyedő családok száma növekvőben van. Főleg a termelés szempontjából hátrányos családszerkezetű gazdaságoknál figyelhető meg ez a tendencia (idős, egyedülálló személyeknél).

II.2. Mielőtt rátérnénk az árutermelő gazdaságok altípusaira, körvonalazzuk, mi minősül árúnak ebben a gazdasági környezetben, ugyanis igen tág mennyiségi határok között mozog az e típusba tartozó családi gazdaságok árutermelése. Árut termel az egy-két tehén tejét az államnak eladó gazdaság ugyanúgy, mint a két-három tonna tejterméket évente a piacra szállító, nagybani állattenyésztést folytató gazdaság. A kevés mennyiségű friss zöldséggel, gyümölcssel piacolók szintén termelésük fölöslegét kezelik áruként. Áru lehet a fentiekén kívül a tojás, hús, állatbőrök, gyapjú, takarmány, tűzifa, épületfa, kézi készítésű használati cikkek stb.

Bár nagy különbségek lehetnek az egyes gazdaságok árutermelése között, nem a piacra vitt árumennyiséget tekintjük osztályozási kritériumnak, hanem az áru értékesítéséből származó jövedelmek felhasználásmódját. Nos, a vizsgálat terepén nem találtunk olyan családi kisüzemet, ahol a gazdasági tevékenység szigorúan piacorientált, és a termelést a piaci igényekhez igazítva a kisüzem termékszerkezetét, a termelés mennyiségét, minőségét a piaci követelmények függvényében alakítanák.

Ez nem jelenti azt, hogy egyáltalán nincsenek rendszeresen piacra termelő gazdaságok, azonban a gazdálkodás nem igazán pénzelvű, a mentalitások inkább hagyománykötöttek, a befektetéseket jórészt inkább a mennyiségi növekedés jellemzi, mint a bővített újratermelés további kedvezőbb feltételeinek a megteremtése.

Az árutermelő gazdálkodási módon belül a következő altípusokat találtuk: árutermelő – gazdaságfejlesztő, árutermelő – beruházó és árutermelő – önfenntartó.

II.2.a. Az árutermelő – gazdaságfejlesztő típusnál alkalmazott stratégiákban igen fontos szerepe van a racionális kalkulációnak és az előrelátásnak. Amellett, hogy a gazdasági tevékenységek részmozzanatait tradicionális elemeket is tartalmaznak, jellemző a piacorientált termelés. E gazdaságok nagy része végig a letűnt rendszer kedvezőtlen, korlátozott szabadpiaci konjunktúrájában is árutermeléssel foglalkozott. Abban a pillanatban, amikor lehetőség nyílt a diktátúra éveiben felhalmozódott családi pénzalapok befektetésére, olyan területekre ruházott be, amelyek a bővített újratermelés feltételeit javították. Gépeket, épületeket (istállók, tárolók), használatokat vásároltak. Többen bankkölcsönöket vettek fel egy-egy kedvezőnek ígérkező befektetés megvalósításához. Főleg a nagyobb létszámú állatállománnyal rendelkező családok közül kerül ki az árutermelő – gazdaságfejlesztő típus. Termelésük nagy részét (tej, sajt, orda, hús, gyapjú, bárány) a piacra szállítják, kb. 100 km-es körzetben. Ezekben a gazdaságokban – amellett, hogy minden munkaképes családtag dolgozik – állandó jelleggel idegen munkacserét is alkalmaznak. A munkabért hagyományos módon, a munkaadó és a munkavállaló közötti alkuban állapítják meg.

A gazdaságjövödelmeinek nagy részét az újratermelésre fordítják: üzemanyag- és takarmányvásárlásra, munkabér, adó, taxák kifizetésére, és első-

sorban a termelőkapacitás növelésére, esetleg állóalapokba fektetik be; előfordul, hogy a kaszáló- vagy földvásárlásra. Évről-évre szaporítják állatállományukat, munkagépekkel látják el gazdaságukat. A szóban forgó családok azonban nem csak állattenyésztésből élnek, hanem földműveléssel is foglalkoznak. Igyekeznek minden szükséges szántóföldi terményből is megtermelni a családi szükségletet. Ez a kettősség gyakran nehezen egyeztethető a családi üzemeken belül, ami az időbeosztást, munkaerő-felhasználást illeti. A gazdaság és a háztartás ügyeit ebben az üzemtípusban alig választják el.

II.2.b. Az árutermelő – beruházó gazdálkodásmódba azokat az eseteket soroltuk, amelyeknél 1. a piacra vitt áru évente nem szaporodik, a termelőkapacitás nem bővül; 2. az áru biztosította jövedelmet főleg állóalapokba és nem termelőeszközökbe ruházzák be, illetve tartalékolják, vagy presztízsjavak beszerzésére fordítják. Az áru értékesítése többnyire helyben, a faluból való kilépés nélkül elérhető piacokon történik, legtöbbször az állami felvásárlónál, az ott megszabott áron, vagy a közeli vásárokon, hetipiacokon.

Ebből a gazdálkodásmódból hiányoznak a készségek, a beállítódások a piacra termelés fejlesztéséhez, a jövedelem inkább körülbástyázza a családi gazdaságot vagyontárgyakkal, de a további termelést nem gyarapítja. Növekedés, gyarapodás nem a termelőeszközök szférájában, hanem a presztízsfogyasztásban, állóalapokban, egyszerűen a felhalmozott vagyonban jelentkezik.

II.2.c. Azon kisüzemek, illetve föld nélküli családok gazdálkodásmódját soroljuk az árutermelő – önfenntartó típusba, ahonnan a piacra kerülő, szerény mennyiségű áruból befolyó pénzt a gazdaság, illetve a háztartás pénzkidadásainak fedezésére fordítják. Az önellátást némi piacra vitt termék jövedelmének bekalkulálásával megvalósító kisüzemekben, és a mezőgazdasági termelést nem folytató, használati eszközöket előállító és részben ebből magukat fenntartó (általában cigány-) családok háztartásaiban nincs vagyonfelhalmozás, bővített újratermelés. Az ide tartozó kisüzem piacra kerülő árúja lehet egy-két tehéntől az államnak átadott tejmenyiség, esetleg az évente eladásra kerülő disznó.

II.3. Pazarlónak azt a gazdálkodásmódot minősítjük, ahol a háztartás bevételeivel való gazdálkodásban nem történik elszámolás, a jövedelemelosztásából, a gyakorolt fogyasztási szokásokból nem olvasható ki semmiféle beosztó előrelátás. A pillanatnyi bőséges, olykor hivalkodó fogyasztási szokások deviánsnak minősülnek a környezetben, e gazdálkodásmódok negatív példának minősülnek a vizsgált falvak közvéleményében. Létszámuk csekély, de szerepük a helyi társadalmak belső életében éppen a bevett, általánosan gyakorolt gazdálkodási szokások szimbolikus megerősítésében nem elhanyagolható.

Összegezeként elmondható, hogy a szembetűnő az egyes gazdálkodásmódokat meghatározó mentalitások, beállítódások társadalmi meghatározottsága. Az egyes gazdálkodástípusok gyakorisága, szóródása a kérdőíves vizsgálat eredményeinek feldolgozása után remélhetően meggyőzőbben kirajzolódik.